

Eörsi István

JEGYZETEK JÓBRÓL

**Egy Donne-sor ürügén. –
Káin, Júdás és a többiek**

„*Oh, to vex me, contraries meet in one*”¹ – John Donne tizenkilencedik SZENT SZONETT-jének ez a kétségbeesetten büszke sora fejezi ki a legtöményebben görög–zsidó–keresztény kultúránk diadalmos csődjét, végtelenbe ivelő zsákutcáját. Olyan korokban, melyekben nem uralkodik valamely központilag irányított világszemlélet és erkölcsi kódex, az ellentétek szabadon grasszálnak körülöttünk és bennünk. Ül a filozófus piszkos lábbal az agora porában, ellentmondások és legyek zümmögnek és cikáznak sugárzó feje körül. Ha viszont valamely korszak kötelező érvényű értékeket, érzelmi és gondolkodási formákat ír elő, ezzel vagy lázadásra késztet, vagy rossz lelkiismeretre kárhoztat bennünket. A lázadó lelki háztartása azokból az ellentétekből táplálkozik, amelyeket a külvilágból szippant magába: tapasztalatait a kötelessége ellen mozgósítja, és e célból felfokozott szubjektivitásával jó előre dicsfénybe burkolja várható bukását. De sorsát a parancsokhoz vagy parancsolatokhoz alkalmazkodó sem kerülheti el. Tertullianus például – mint ezt Barbala Aland GNÓZIS ÉS AZ EGYHÁZATYÁK című esszéjében olvasom² – feltétlenül elfogadta, hogy magunkra kell vennünk, teremtmény voltunk következtében, isten kegyetlen zaboláját, és keserű vezeklésben kell élnünk, de csupa kín volt az élete, mert „*e saját maga által felállított követelménynek ő sem tudott eleget tenni*”. Ugyanígy a magyarországi sztálinizmus rigorózus éveiben H., egy feltűnően szép asszony, akivel egy időben jártam egyetemre, és akiben polgári származása és közeli családtagjainak az ő életrajzát is veszedelmesen beárnyékoló szociáldemokrata múltja ellenére fennen lobogott a kommunizmus tüze, rendkívül sokat szenvedett egy bundától, melyet diplomáciai küldetésből hazatérő férje hozott neki haza. Szépsége ebben a bundában a letűnt uralkodó osztály fényét és fölényét árasztotta évfolyamtársaira, kiváltképpen azokra, akiket – mint akkoriban mondták – a munkásosztály és a dolgozó parasztság küldött az egyetemre. H.-nak éreznie kellett, hogy ezek két okból is idegenkednek tőle: nemcsak a téli ruháknak, hanem az őt átható párthűségnek a melegét is nélkülözi. Egyrészt – akárcsak Tertullianus – meg akart felelni az aszketikus elvárásoknak, másrészt viszont fázós természetű volt, ráadásul szépségét – az esztétikum szintjén – kollektív örömforrásnak tekintette, így hát úgy okoskodhatott, hogy szemforgatás volna, ha nem viselné a meleget és szépséget sugárzó bundát, *ha már úgyis megvan*. Csakhogy mihelyt magára öltötte, depresszióba esett, hiszen ez a ruhadarab jelképes erővel manifestálta osztályidegenségét. Másnap bundátlanul ment egyetemre, és vacogva, rossz lelkiismerettel tette ki magát évfolyamtársai gunyoros pillantásainak. És megint előről.

Csak a bensőnket szakadatlanul ostromló ellentétekkel magyarázhatom azt a viszonyt is, amely hősömhöz fűz. Ül a hamuban, cserépszilánkkal vakarja gennyedző fekélyeit. Szemben vele egykori barátai, a súahi Bildád, aki – hizásra hajlamos lévén – delente hányingerrel küszködik a tűző napon, az ösztövé Cófár, aki nagyon szeret-

né, ha történe már *valami*, mert fiatal felesége anyai örömök elé néz a messzi Naamában, és Elifáz, aki egyre kevésbé érti, hogyan emelte a közhiedelem az előtte vakaródzó erkölcsi roncsot magasabbra nála, Témán tűzoszlopánál. Sietnének már haza a gyülekezetükhöz, a családjukhoz, üzleti ügyeikhez, de nem tehetik a vigasztalói szerep miatt, melyet – így érzik legalábbis – JAHVE osztott ki rájuk. És ott vagyok valahol én is, hiszen látom őket, sőt mi több, olykor elfog a viszketegség, inyem kiszárad, és üvöltöni szeretnék sakálhangon, merő szolidaritásból. Úgy érzem, nem mehetek el, mert Jób a távollétemben is ott ül a hamuban, ott kell ülnie most már, amíg végig nem mondom a történetét, sőt – és ez még keserveesebb – amíg ki nem találom, hogy mit akarok elmondani róla. És noha tudom, hogy távozásommal meghosszabbítom szenvedését, megteszem, amit Elifázék nem tehetnek meg, hetekre eltűnök – bensőnket hány ellentét ostromolja –, tévelygek ügyek és ágyak között, adóbevallás, politikai perpatvarok, úszóversenyek a művészeti élet lábveizeiben, de közben tudatom egy jól elzárt rekeszből szakadatlanul szivárog kifelé valamiféle súrlódó zöreje, mint amikor egy kemény tárgyat egy puhábbhoz dörzsölnék. Ott a helyem, mondom Tertullianus és H. után szabadon, de rossz lelkiismerettel még húzom az időt, aztán visszamegyek, de közben persze tudom, hogy bármikor elinalhatok megint, és ezért – mondjam: hál’ istennek? – nem törhetem át Jób kínjainak burkát, nem világíthatom ki belülről a felesleges bőrét. Akkor viszont mit akarok tőle?

Amikor Jób vitázni kezd vigasztalóival, vagy nem is velük, hanem a világrenddel, mely az ő rendje is volt néhány nappal, héttel vagy végtelenséggel korábban, akkor éppen jelen vagyok, de ingerültség fog el, és rögvest menekülni szeretnék. Elifáz azt állítja, hogy „*Boldog az az ember, kit megdorgál az Isten*” (5/17), dorgálásnak nevezi tehát, ami Jóbbal történt, és azt várja el a szerencsétlentől, hogy a „dorgálást” örömmel fogadja. Bildád szerint „*így járnak, akik elfeledkeznek Istenről*” (8/13), Cófár pedig – a legtürelmetlenebb hármuk közül – egyenesen azt állítja, hogy isten elnézően bánik velem, mert „*még el is engedett néked a te bűneidből*” (11/6). Köznapi életemben már többször tapasztaltam, hogy a hatalom, bármilyen legyen is egyébként, különös előszeretettel állítja áldozatairól, hogy maguknak köszönhetik balsorsukat, és a háborúhoz, melyet az általa tönkretettek ellen folytat, speciálisan képzett értelmiségiek szolgáltatják az ideológiai municiót, így hát csak azon lepődöm meg, hogy milyen primitíven és brutálisan alkalmazzák ezt az eljárást ebben a rendkívüli esetben. Ha valaki tíz gyermekéből tízet veszít el – a vagyon, a társadalmi rang és tekintély, továbbá az egészség totális károsodásáról most nem is beszélek –, akkor hányat veszített volna el abban az esetben, ha egyik-másik bűnét az isten nem hagyja megtorlatlanul? A vigasztalók agyalágyultnak tetsző túlzásai nem is annyira az istenfélelemből fakadnak, hanem inkább abból a vágyukból, hogy minél hamarabb maguk mögött tudhassák életüknek ezt a kellemetlen epizódját. Persze nem miattuk térek vissza újból és újból a helyszínre, hanem mert ott van a hamuban kuporgó – mit mond ő? Nem mintha nem tudnám, hiszen olvastam, de hallani is szeretném – jelen szeretnék lenni, ahogy megszületnek benne a szavak, a világköltészet felülmúlhatatlanul fényes gyöngyszemei – ezért járok tehát vissza, esztétikai sznobizmus is motivál, nem tagadom –, szemem hámló ajkára tapad, alig bírja már formálni a foghíjas szájából kibukó, kibukfencező magánhangzókat, gyulladt szemhéja tikkal a beszéd ütemére, eszembe jut Heinrich Heine a matracsrában, hogy hüvelykujjával tolta fel benuzt szemhéját, ha meg akart nézni valamit, úgy látszik, a jóbi sorsnak megvannak a testi ritusai. Aztán háttérbe szorulnak az esztétikai kíváncsiságnak, sőt a mélyebb személyes érdeklődésnek a szempontjai is, Jób

beszédeit hosszú szünetek követik, majd a barátok beszédei, akikhez később egy negyedik vigasztaló is csatlakozik, egy fiatal seggfej (később még visszatérek rá), és ezek a szünetek nagyon hasznosak, talán a távolléteim is hasznosak (mint már mondtam, el-elmegyek, és ilyenkor a sivatagi hamuhalom környékén megáll az idő), mert kikristályosodik bennem Jób világrengető költészetének és e költészetet szülő filozófiai válságnak az alapidilemmája. Ezt már most megfogalmazom, bár íróilag talán célszerűbb eljárás volna fokról fokra eljutni idáig, de azt remélem, hogy a kifecsegett általános igazság felszabadít az ész diktatúrája alól, és olyan területre csábít, ahol a rózsának nemcsak fogalma, hanem illata is van. Egyszóval Jób azért nyögött, bömbölt, vádolt és siránkozott, mert nem tudta összeegyeztetni a Teremtő Isten jóságának eszméjét a Teremtett Világ tapasztalható és elképesztő rosszaságával. „*Ha Isten jó, akkor hogy lehet rossz a világ?*” – aki ezt kérdi, annak már szívét tépdési a keselyű.

*

„*Még az én jóakaróm is, akiben megbíztam, aki a kenyeremet ette, fölemelte sarkát ellenem*”:³ a Dávid-zsoltároknak ez a végzetes sora – talán éppen a Jób-költemény keletkezésének idejéből – pusztulásba, örök kárhozatba döntött egy olyan valakit, aki csak a legnagyobbak közé sorolható erkölcsileg. A félelem és a várakozás felfokozott légkörében, mely utolsó napjaiban körülvette, Krisztus siettetni akarta kikerülhetetlen sorsát. Néhány nappal húsvét előtt a Keresztelő János által harcra szentelt, felfegyverzett zelóták segítségével elfoglalta a templomot, mely egy római cohors védelme alatt állt, és kiszórta onnan a pénzváltókat és kereskedőket. Ezzel a tettel egyesítette maga ellen a zsidóság vallási és üzleti életének vezetőit, továbbá a megszálló erők közigazgatási és katonai parancsnokait. Elfogatása és kivégzése tehát csak napok vagy órák kérdése volt. Jézus és tanítványai nem gondoltak arra, hogy a főpapok az ünnepen, amikor a környék szegényei a városba tódulnak, nem vállalkoznak egy ilyen kiszámíthatatlan hatású akcióra. Ezért a húsvéti bárány rituális elköltése közben, eltelve az utolsó együttlét tragikusan felemelő áhitatával, kifelé is füleltek, hogy nem jön-e már fegyvereket és botokat lóbáló csőcselék élén a letartóztatására kijelölt különítmény. Vendéglátójuk, Mirjam – akinek asztal alatt kuporgó kislánya, János később Márk néven írta be nevét a világ szellemtörténetébe – a házon kívül, egy diófa törzséhez lapulva hallgatódzott összekoccanó fogakkal. Krisztusnak az elviselhetetlen feszültség óráiban eszébe döbrent az idézett prófécia: sorsa beteljesüléséhez még egy árulóra is szüksége van. Megszólt tehát: „*Nem mindnyájatokról szólok; tudom én, kiket választottam ki. De be kell teljesednie az írásnak: aki a kenyeremet ette, fölemelte sarkát ellenem.*”⁴ A tanítványokon rémület lett úrrá. János, aki részletesen ábrázolta ezt a jelenetet, Krisztus mellére hajtotta fejét, de nem azért ám, mert Krisztus kedvence volt, ahogy evangéliumában állítja. Hiszen még az isten fia sem bírt volna bárányt enni úgy, hogy közben egy fej pihen a mellén. A kedvenc feje – ha csakugyan ő volt a kedvenc – ebben a pillanatban bukhatott oda, hogy kikerüljön a fürkésző pillantás hatóköréből. A tanítványok remegő, fehér ajakkal sorra megkérdezték: „*Uram, ki az?*” Erre a kérdésre persze nehéz lett volna azt válaszolni, hogy „Te”. Aki elárulja jötevőjét, fölemelve ellene a sarkát, arról nem hihető, hogy megkockáztat egy ilyen kérdést isten ellenében. Csak egyetlen tanítvány, Iskariotész Júdás nem szólalt meg. Megvetően nézte beijedt társait, különösképpen a törleszkedő Jánost, aki bizonyíthatatlan és ezért soha senkinek el nem árult gyanúja szerint besúgta Jézusnak, aki Jeruzsálembe bejövet egy almát tépett le idegen fáról. Akkor sem sütötte le pillantását, amikor ez Jézuséval találkozott. Nagy

csönd támadt, mindenki mozdulatlanra dermedt. A gyerek felsírt az asztal alatt, egészen kurtán, aztán elhallgatott. Jézus alig észrevehetően bólintott, majd így szólt: „Az árul el, akinek a bemártott falatot adom.” És az aranybarnára sült báránycombból az illatos húslébe mártott egy inycsiklandozó darabkát. János szerint ezzel a falattal hatolt be Júdásba a sátán.⁵ Ez azonban teológiai képtelenség. Júdás vagy akkor vált árulóvá, amikor megkapta ezt a szerepet, melyet azonban nem a sátán, hanem Jézus osztott ki rá, vagy korábban, ahogy Máté, Márk és Lukács is leírja, amikor kialkudta az árulásáért járó harminc ezüstpénzt. Jézus azonban a falat átnyújtása után mondott még valamit, ami egyértelműen az első feltételezést támasztja alá: „*Amit cselekszel, hamar cselekedjed.*”⁶ Ez megbízatás és megállapodás. Miután a tanítványok viselkedéséből kiderült, hogy a megváltáshoz szükséges árulás elkövetéséhez csak Júdásban van meg az erkölcsi hősiesség, teljes bizalmával őt tisztelte meg. János naivan elismeri, hogy olyan kapcsolat szövődött ebben a pillanatban a két férfi közt, amiből a többiek ki voltak zárva. „*Az ott ülők közül senki sem értette, hogy miért mondta ezt neki.*”⁷ Júdás pedig, mihelyt lenyelte a falatot, azonnal kiment az éjszakába, hogy teljesítse megbízatását. Jézus így kommentálta Júdás vállalkozását az értetlenek gyülekezetének: „*Most dicsőült meg az embernek Fia, és az Isten is megdicsőült őbenne.*”⁸ Ez a „most” ékesszólóan fejezi ki, mekkora fontosságot tulajdonított a Mester ennek a pillanatnak.

E megdicsőülésért ugyanis nem Jézus, hanem Júdás hozta a legnagyobb áldozatot. A keresztre feszítés a Római Birodalom teljes területén tucatbüntetésnek számított, a súlyosabb gonosztevőkön kívül a lázadó rabszolgákat és az etnikai kisebbségek szabadságharcosait, továbbá az alantasabb származású politikai elitéteket rendre felszegték a fára, mint holmi denevéreket. A megváltó árulója azonban a felülmúlhatatlan szégyenen kívül azzal is számolhatott, hogy bármely kergető fanatikus elmetszi a gégejét vagy halálra kínozza. Még abban sem lehetett biztos, hogy Jahve méltányolja majd az áldozatát. Máténál mindenestre található egy kétes hitelű – mert a fentiekkel nehezen összeegyeztethető –, de azért figyelmen kívül mégsem hagyható passzus: „*Jaj annak az embernek, aki az embernek Fiát elárulja; jobb volna annak, ha meg sem született volna.*”⁹ Ha Krisztus valóban megengedett magának egy efféle fenyegetést, akkor Júdásnak tudnia kellett, hogy áldozatát, bármilyen magasztos indok motiválja is, legfelső helyen megbocsáthatatlan bűnnek tekintik, mert a tett mérlegelésekor csak az árulás következményét veszik számításba. Gondolhatott arra is, hogy árulása csak akkor tekinthető áldozatnak, ha nem jutalmat, hanem büntetést vár tőle, a legszörnyűbbet, azt, hogy örök időkre a külső sötétségre vettetik, ahol fogát csikorgatva pörkölődik fekete tűzön, a feltámadás reménye nélkül.

Már 1974/75-ben szindarabra ihletett ez a gondolat,¹⁰ melyet fölöttébb eredetinek éreztem, tudatlanságom eredendő állapotában. Mint az eddigiekből is kitetszik már, teológus azóta sem lettem, és ezt a könyvem sem az a becsvágy gyötri világra, hogy a Jóbbal vagy Jézussal vagy Júdással foglalkozó tudományos kutatások számát gyarapítsam. Az ehhez szükséges irodalom megemésztésére már csak az idő – sőt: az Idő – hiánya miatt is képtelen volnék. Ha eltűnődöm azon, hogy miért foglalkozom mégis ilyesmivel én, a született ateista, akkor őszintén meg kell vallanom, hogy némi tanácsatlanság fog el. Bizonyára azért is írom ezt a könyvet, hogy tisztába jöjjenek indítékaimmal. Másrészt a bibliai alakok a homéroszi eposzok hőseinél kevésbé mozgalmasan, de még végtetesebben tárnak elének olyan emberi dilemmákat és lehetőségeket, amelyek a lélek mélységeiből és etikai-civilizatórikus válságszituációkból táplálkoznak. Minthogy mi is válságos korszakban élünk, olyanban, melynek pusztá túléléséhez vá-

ratlan ihletforrásokra és összecsengő véletlenekre, vagyis tehetségre és szerencsére van szükség, a bibliai hősök és drámai szituációk azzal kecsegtetnek, hogy nyomára bukkanok olyan, másutt nehezebben feltérképezhető emberi lehetőségeknek, amelyek világíthatnak a sötét vadonban, ha nem is teliholdként, de legalább úgy, mint a szentjánosbogarak.

Teológiai képzettséget tehát nem szívtam magamba a hetvenes évek közepe óta, de olvastam egyet-mást a gnosztikusokról meg tőlük is, és szégyenkezve tapasztaltam, hogy amit eredeti ötletemnek véltem, azt ők részletesen kifejtették már számos egymással versengő változatban csaknem kétezer évvel ezelőtt. Az e világi létezés letagadhatatlan igazságtalanságai nagyfokú türelmetlenséget váltottak ki belőlük. Ugyanaz gyötörte őket, ami hamuban vakaródzó hősömet: nem találtak hidat, mely átvezetné őket az isteni tökéletesség és az e világi gyatraság között tátongó széles, mely szakadékon. Jób kezdetben elfogadta ezt az ellentmondást, mint önnön teremtmény voltának érzéki csalódását. Megpróbálta elhiteni magával, hogy az abszurditás, mely az ő sorában különös élességgel mutatkozott meg, csak látszat, melyet értelmi és érzelmi fogyatékosága folytán nem oszthat el. Ha olyan okos lehetne, mint isten, akkor megmagyarázhatná, és ily módon értelemmel tölthetné meg a gyötrelmeit. Kérdéseket is azért kezdett formálni, fogatlan, rángó szájjal és félig béna nyelvvel, mert provokálni akarta istent, el akarta érni, hogy valljon színt, álljon elő a farbával, rukkoljon ki rejtett, nagy igazságaival. Isten azonban nem ment lépre. Vigasztalóinak sekélyes értetlenségénél mélyebben rázta meg Jóbot az, amit avatott és hívő tudósok isten csöndjének neveznek. Ez a csönd okozta, hogy kérdései, melyek rendeltetésüknél fogva első pillanattól magukban foglalták a lázadás csíráját – hiszen az engedelmes hívő (és alattvaló) mindenkor beéri azzal a magyarázattal, amelyben felülről és önként részesítik –, mind agresszívabbakká váltak, olyannyira, hogy a sátán olykor már-már azt remélhette, hogy megnyeri a fogadást. Istennek közbe kellett avatkoznia, hogy ne csorbuljon tekintélye és hatalma. Mivel azonban Jób kérdéseire racionális választ, legalábbis emberi nyelven, nem adhatott, mindenható privilégiumaival és felülmúlhatatlan erejével kérkedett, mire Jób, akinek csakugyan nem volt ugyanolyan karja, sem annyira mennydörgő hangja, mint istennek, visszavonta vádjait, és bűnbánón elhallgatott, vagyis – megfordítva a korábbi szereposztást – az ember csöndjével válaszolt az isten szózatára.

A gnosztikusok ellenben, mintegy fél évezreddel később, lemondtak arról, hogy kérdéseikkel feltöltsék a mondott szakadékot. Az e világi létezést ugyanis morális szempontból menthetetlennek tartották. Szerintük a világot, mely érzékeinket és szellemünket bilincsbe köti, szűk korlátok közé szorítja, és mindenestül bűnnel itat bennünket át, egy Demiurgosz teremtette, aki platóni névrokonával szöges ellentétben elfajzott, korlátolt, az égi tisztaságból lezúllott, némely áramlatok szerint kifejezetten gonosz lény, az Ótestamentum kicsinyes és bosszúálló istene. Ez a felfuvalkodott szörny-szellem mit sem tud a fölötte mérhetetlen magasságokban trónoló, égi körében anyagtalan igazi istenről, akit Embernek vagy Első Embernek hívnak. (Itt jegyzem meg, hogy az evangélisták Krisztust az Ember Fiának nevezik. ATHEIZMUS A KERESZTÉNYSÉGBEN című művében Ernst Bloch¹¹ egy egész fejezetet szentel ennek a furcsa elnevezésnek. A várva várt Messiást már Dániel próféta is az Ember Fiaként pillantja meg látomásában.¹² Pál pedig, aki kerüli ezt a csupán zsidó hagyományban gyökerező műszót, azt mondja, hogy „Az első ember földből, porból való, a második ember mennyből való.”¹³ Ha az első ember, Ádám, isten testi képmása, Jézus pedig lelki képmás, akkor

annak, amire ütöttek, embernek kell lennie. Szerintem az Ember Fia kifejezés minden istenteremtő tevékenység közös sajátosságáról vall: arról, hogy az ember a saját képének égi mását helyezi önmaga és a világegyetem fölé.) Jellemző gnosztikus sztori, melyre a BRITISH ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY gnózis szócikkében bukkantam rá, hogy a Demiurgosz, miután megteremtette az általunk ismert világot, így kiáltott fel: „*En vagyok az Isten, és rajtam kívül más isten nem létezik*”, mire a magasból ezt a választ kapta: „*Tévedsz! Fölötted az Első Ember!*” Ez a történet azonban ellentmond a gnosztikusok általános felfogásának, amely szerint a gonosz Demiurgosznak sejtelve sincs arról, hogy fölötte, a saját birodalmán, a fizikai világegyetemen kívül egy akozmikus, antikozmikus isten uralkodik, aki annyira más, mint a világ, hogy Basilides egyenesen nem létezőnek nevezi. Így érintkezik az abszolút istenhít, mely az anyagot teljesen kivonja az isten létezésének köréből, az istentagadással.

A történelem a gnosztikus tanítások szerint a hanyatlás stációin keresztül valósul meg. A tiszta fény vagy belső meghasonlás következtében, vagy – a dualista iráni gnózis tanítása szerint – sötét külső erők támadása következtében elhalványul. A monoteista elméletek többsége megegyezik abban, hogy a végső bukás oka Szophia, vagyis a Gondolat, Konceptió, Tudás, egy női eón, akiben az Első Embertől öt vagy hat vagy akár hány örökkévalóságnyira már annyira legyengült a fény, hogy átlépi önnön határait, és attól a vágytól hajtva, hogy megismerje a megismerhetetlent, elhagyja az isteni létezés teljességét, a *pleromát*, és a lényeg nélküli űrbe, káoszba, a *kenomába* bukik le. Döbbenet veszem tudomásul, hogy az Ótestamentum istenét lenéző gnosztikusok éppúgy a tudásvágyat tekintik a bűnbeesés okának, mint Mózes első könyvének szerzője, aki a kísértés kígyójává formálta Szophiát. Peter Sloterdijk szerint ebben az elnevezésben „*újfajta, megsemmisítő irónia nyilatkozik meg a bibliai istennek és teológiai ministránsainak »bölcsességével« szemben*”.¹⁴ Eddigi ismereteim szerint – amelyek persze alakulnak még, ahogy előrehaladok ebben a könyvben – ez jóindulatú feltételezés, ugyanis az Ótestamentummal szemben felvonultatott kozmológiai elképzeléseket éppúgy látomásosan patetikus fantázia hatja át, mint a bibliai tanítást – az irónia inkább bennünk, olvasókban gerjed, különféle értékhangsúlyú ámulatokkal elegyedve. Szophia bűnbeesése, úgy vélem, ellentmond a gnosztikus tanítások lényegének. Ezek ugyanis azt vallják, hogy az Ótestamentum szerzői megrágalmazták a kígyót és mindazokat, akik fellázdak a gonosz Demiurgosz uralma ellen. Több szekta – a naassenus, az ophita – a kígyótól kapta nevét, és rehabilitálta, sőt a legmagasabb szentség körébe emelte a kísértés szellemét. Az élő és élettelen természet őseredeti, nedves eleme ő, jóságot és kegyelmet sugároz, mindent áthat, mintha az Éden kertjéből tekeregne elő, és négy folyójában szétozлана. Hippolytus szerint „*Krisztus inkarnációja azzal magyarázható, hogy egy Ige-Fallosz-Kígyó bebukik a Szűz ölébe, mely tisztátalan őstalajnak tekinthető*”.¹⁵ De rehabilitálódik a Genézis másik két kárvallottja: Káin és Ézsau is. Ez utóbbi a Demiurgosz alattomos, törleszkedő kedvencének, Jákobnak az áldozata, Káin pedig Hippolytus szerint azért nem tetszett a zsidók istenének, mert a föld gyümölcséből áldozott neki, Ábel juháldozata pedig azért nyerte meg a tetszését, „*mert e világ ura szereti a vért*”.¹⁶ Zsidóellenes beállítottságuk következtében a gnosztikus szekták átértelmezték az Újtestamentumot is. Jézus nem az Ószövetség istenének, hanem az Első Embernek a fia, Júdás pedig, legalábbis a káimiták szerint, „*nem áruló többé, hanem a megváltás gnosztikusan megvilágosodott közvetítője*”.¹⁷

Bánatosan elismerem tehát, hogy az újdonságot, amelyet huszonnégy évvel ezelőtt kiagyaltam, már ezerkilencszáz évvel ezelőtt is szenvedélyesen hirdették és tagadták.

De sem a hirdetőik, sem a tagadók nem kérdezték meg, legalábbis tudomásom szerint, hogy miért volt szükség a megváltáshoz ámulásra. Hátborzongatónak tartom, hogy ez a kérdés a Bibliában fel sem merült. Talán magától értetődőnek tartották, hogy a Jó princípiuma – mint Thomas Mann állítja a JÓZSEF-TETRALÓGIÁ-ban – csak a Gonosz megteremtése által jöhetett létre? Más szóval: a megváltás fényözönéhez az ámulás sötét háttere szükségeltetik? Akárhogyan legyen is, azt a kérdést, hogy miért van szüksége isten üdvtervének aljas ámulóra, Jób reszkető, fehér ajka hitelesebben formálta volna meg, mint a tanításaikban rendületlenül hívő eretnekek és egyházatyák. Ha odaültethetnék mellé a hamuba, a forró sivatagi nap alá egy ophitát vagy kaimitát... És miért ne tehetném meg? Mit számít az a röpke fél évezred, ami közöttük terpeszkedik? Hiszen kétségbeesésük forrásvidéke közös. „Elszakítják az emlőtől az árvát, és zálogul viszik el a szegénytől. A városban haldoklók nyögnek, a megsebzettek segítségért kiáltanak, de Isten nem törődik e méltatlansággal” – Jób végtelen vádbeszédének e találmra kiragadott passzusaira a gnózis híve rábólintana, és pesszimizmusában felülmúlva még a porban kuporgót is, azt mondaná, hogy ezt a korlátolt, hamis istent faggatni sem érdemes. Ugyanezt válaszolná, ha a júdási dilemmával szembesítenék: a gonosz Demiurgosz által uralt világban a jóság csak bemocskolódva adhat hírt magáról, az ámulás áthatja a növények gyökerét, az állatok és emberek ondóját és méhét. Fizetőeszközünk az anyag szennyében egy Janus-arcú érme, melynek egyik oldaláról a szenvedő Krisztus, a másikról pedig a vigyorgó Júdás néz vissza ránk. Jób azonban nem hajthatná át a labdát e teremtett Mindenség határain túlra, az anyagtalan, tiszta szellem térfelére. Ha egyszer örölni kezdené a kérdés, akkor ezt lázongó szívvel a szokásos címzettnék továbbítaná: „Miért óvod, ápolod, gyarapítod a Gonoszt, miért csöppentesz az anyatejbe mérget?” Ezt kérdezné, vagy ehhez hasonlót, és ugyanazt a választ kapná, amit többi kérdésére: az isten csöndjét.

Jegyzetek

1. „Bensőmet hány ellentét ostromolja” (Képes Géza fordítása).
2. A GNOSIS című esszégyűjteményben. Göttingen, 1978. 179. o.
3. ZSOLTÁROK KÖNYVE, 41/10.
4. JÁNOS EVANGÉLIUMA, 13/18.
5. I. m. 13/17.
6. I. m. 13/27.
7. I. m. 13/28.
8. I. m. 13/31.
9. MÁTÉ EVANGÉLIUMA, 26/24.
10. AZ ÁLDOZAT. KILENC DRÁMA. Bp., 1988.
11. Ernst Bloch: ATHEISMUS IM CHRISTENTUM. Frankfurt/M. 1973. 155–164. o.
12. DÁNIEL KÖNYVE, 7/13.
13. PÁL 1. KOR., 15/47.
14. P. Sloterdijk–T. H. Macho: WELTREVOLUTION DER SEELE. Zürich, 1993. 35. o.
15. Alfonso di Nola: DER TEUFEL. München, 1993. 67. o.
16. I. m. 63. o.
17. Uo.